

Verdoffende vocalen en klinkers die verdwijnen: een casestudy

Hanne Kloots, Georges De Schutter, Steven Gillis & Marc Swerts*

Abstract

This paper reports on a study of vowel reduction in contemporary Standard Dutch. The focus is on the first, unstressed syllable of four bisyllabic Dutch words: *moment*, *manier*, *probeer(t)* and *docent*. Vowel reduction is studied in a corpus of spontaneously spoken Standard Dutch, produced by 80 Flemish and 80 Dutch teachers of Dutch. Three labelers independently evaluated and scored the stimuli. They decided whether they heard a long or a short vowel, a schwa or no vowel at all. Three main types of vowel reduction were distinguished: reduction to schwa (e.g. *moment* > *m[◌]ment*), vowel shortening (e.g. *m[o]ment* > *m[◌]ment*) and deletion of the (syllable containing) the vowel (e.g. *moment* > *'ment*). Shortened vowels appeared to be most frequent, especially in Flanders. Reduction to schwa and deletion only occurred in the Netherlands. The Dutch material also supports the assumption that in high-frequency words vowels are more easily reduced than in words with a lower frequency.

1 Inleiding

In dit artikel wordt verslag uitgebracht van een onderzoek naar de reductie van onbeklemtoonde, protonische vocalen in open syllaben.¹ Er wordt gefocust op de situatie in spontaan gesproken Standaardnederlands in Vlaanderen en Nederland op het einde van de twintigste eeuw. In deze verkennende studie wordt vocaalreductie bestudeerd aan de hand van vier woorden met een vergelijkbare structuur: *moment*, *manier*, *probeer(t)* en *docent*. Het onderzoek dient in feite een dubbel doel. In de eerste plaats wordt nagegaan in hoeverre het Standaardnederlands variatie vertoont met betrekking tot de realisatie van vocalen in onbeklemtoonde, open syllaben. Naar vocaalreductie in gesproken Standaardnederlands is namelijk nog nauwelijks systematisch empirisch onderzoek gebeurd dat gebaseerd is op spontane spraak, afkomstig van een ruime steekproef van Vlamingen en Nederlanders. Wel beschikken we over een aantal uitgebreide fonetische en fonologische studies (zie bv. Ernestus 2000, Koopmans-Van Beinum 1982, Van Bergem 1995, Van Oostendorp 2000) en het dialectonderzoek van Stroop (1974). In de tweede plaats wordt de bruikbaarheid onderzocht van een methode om spontane spraak op een systematische manier te beluisteren en te beoordelen. Ook dit aspect is vernieuwend: onderzoek naar taalvariatie is vaak gebaseerd op gestuurde spraak (bv. voorleestaken). Werken met spontane spraak vraagt echter om een andere aanpak. De inleiding bestaat uit vier delen. In paragraaf 1.1 wordt beschreven hoe in een onbeklemtoonde, open syllabe verschillende types van vocaalreductie kunnen optreden. Paragraaf 1.2 laat zien hoe Vlaamse en Nederlandse taalnormeerders deze reductieverschijnselen beoordelen. In paragraaf 1.3 worden een aantal

bevindingen uit de fonetisch-fonologische literatuur samengevat. In paragraaf 1.4 worden een aantal voor- en nadelen van het werken met spontaan taalmateriaal op een rijtje gezet.

1.1 Verschillende types van vocaalreductie

In dit artikel worden drie types van vocaalreductie onderscheiden: *verdoeffing* tot sjwa (*b[a]naan* > *b[«]naan*), *vocaalverkorting* (*s[e]naat* > *s[ɛ]naat*) en *volledige* reductie (*moment* > *'ment*). De term *vocaalreductie* zelf wordt als overkoepelende term gebruikt.² Het eerste type, *verdoeffing*, is het uitvoerigst beschreven in de literatuur. Uit de historische taalkunde is bekend dat in de Germaanse talen oorspronkelijk veel meer volle vocalen voorkwamen dan nu. Veel van die onbeklemtoonde volle vocalen hebben in de loop der eeuwen hun kleur verloren en zijn als het ware 'afgesleten' tot sjwa (zie bv. Stroop 1974:314-315, De Schutter 1975:178, Van Loon 1986:72-74, Van Bree 1977:119-120, Van der Wal 1994:96, 132; zie ook Caron 1952/1972). De verdoeffing van volle vocalen in onbeklemtoonde syllaben is een van de kenmerken die het Oudnederlands onderscheiden van het Middelnederlands. In het Oudnederlands bestonden vormen als *vogala* (vogels), *singit* (zing!) en *namon* (naam). In het Middelnederlands luidden diezelfde vormen al *vogele*, *singet* en *name(n)*. Slechts een zeer beperkt aantal woorden behield twee volle vocalen, waaronder bijvoorbeeld *konijn* en *lawaaï*.

Toen dit historische reductieproces zijn eindpunt had bereikt, was het Nederlands een taal geworden die moeite had met de opeenvolging van twee syllaben met een volle vocaal. Toen Romaanse leenwoorden als *detail*, *munitie*, *monument*, *koraal* en *courant* hun intrede deden, pasten ze eigenlijk niet (meer) in het fonologische systeem. In een (beperkt) aantal Romaanse leenwoorden viel de 'storende' onbeklemtoonde volle vocaal eenvoudig weg (bv. *koraal* > *kraal*, *courant* > *krant*, *porei* > *prei*). Een minder radicale oplossing bestond erin de vocalen in onbeklemtoonde, open syllaben te verdoeffen (bv. *detail* > *d[«]tail*, *munitie* > *m[«]nitie*, *monument* > *mon[«]ment*). Reductie tot sjwa komt tamelijk tot zeer frequent voor in de dialecten van bijna heel Nederland, in het noorden van de provincie Antwerpen, het oosten van Vlaams-Brabant en in Limburg (Stroop 1974). Mogelijk is het reducerende gebied in Noord-België nog groter, of is het dat ooit geweest.³ Volgens Martin (1968:180) vinden we in beide delen van het taalgebied (praktisch) dezelfde 'verdoeffingsneigingen', maar de tendensen en regels m.b.t. vocaalverdoeffing kennen in Nederland 'een grotere spreiding en frequentie'. Martin meent dat het hier voornamelijk om een stijlverschil gaat. In Nederland bestaat binnen de standaardtaal naast een 'verzorgde' variëteit ook een 'vlottere omgangstaal'. Precies in die vlottere omgangstaal kunnen de verdoefte vormen optreden. Dat bij een onderzoek van de standaardtaal in Vlaanderen weinig of geen sjwa's worden aangetroffen, zou dan kunnen komen omdat er in Vlaanderen (nog) geen taalvariëteit is ontstaan die direct vergelijkbaar is met de vlottere omgangstaal van Nederland (zie bv. ook Geeraerts 2001:338-339).

Bij *vocaalverkorting* liggen de zaken wat ingewikkelder. Hiermee wordt verwezen naar de realisatie van [a], [o], [y], [i] en [e] als [A], [ɔ], [ʏ], [I] en [ɛ]. De varianten [a], [o], [y], [i] en [e] worden in dit artikel ‘lange’ vocalen genoemd, [A], [ɔ], [ʏ], [I] en [ɛ] ‘korte’. De meeste klanken uit de eerste categorie zijn (fonetisch) wat langer dan hun pendant uit de tweede categorie. Daarnaast is er een duidelijk verschil in kwaliteit en timbre tussen beide groepen van klinkers. Ook deze vorm van reductie is typisch voor open syllaben die niet of slechts zwak beklemtoond zijn. Het verschijnsel werd al opgemerkt door Scharpé (1912:78). Die schreef: ‘Accentverzwakking heeft voor gevolg verandering van duur, en dikwijls ook verval naar slapper of lager articulatie’. Tussen zijn voorbeelden zitten o.a. een aantal woorden van niet-Germaanse oorsprong, zoals *metaal*, *karakter* en *tuniek*. Een mooie beschrijving van het fenomeen is ook te vinden bij Heeroma (1960:188-190). Die ziet de verkorte vocalen als een tussenstap in het verdoeffingsproces. De sjwa noemt hij het *minusfoneem* (= de hoogste graad van verdoeffing), de verkorte vocalen zijn *minimumfonemen* (= een overgangsstadium). Zo kan *locomotief* gerealiseerd worden als *lokkommottief* en *bureau* als *burro*.⁴ Ook Martin (1968:176) vond een aantal voorbeelden van verkorte vocalen.

‘Lang’ en ‘kort’ zijn echter geen onproblematische termen.⁵ Dat er lange en korte klinkers bestaan, wordt meestal wel aanvaard (zie bv. Booij 1995:4, Kager 1989:186-190), maar over de status van /i/, /y/ en /u/ binnen dit systeem van lange en korte vocalen is bijvoorbeeld al flink gediscussieerd (fonologisch zijn ze lang, fonetisch zijn ze kort) (zie bv. Van Haeringen 1958, Heeroma 1959, Moulton 1962). Ook het gebruik van de term ‘vocaalverkorting’ stuit soms op bezwaren.⁶ Logisch gesproken zijn [A], [ɔ], [ʏ], [I] en [ɛ] namelijk alleen ‘verkorte’ varianten als aangenomen wordt dat ze van oorsprong lang zijn. Dat een korte vocaal in pakweg *politiek* eigenlijk een ‘verkorte’ lange vocaal is, spreekt dus alleen vanzelf als aangenomen wordt dat er (minstens) twee (fonologische) niveaus zijn: een onderliggend niveau (waar de vocaal lang is/was) en een concreet (akoestisch) niveau (waar de vocaal kort is). Omdat er nu eenmaal een naam nodig is om het verband tussen klinkers als /a/ en /A/ te benoemen, wordt in dit artikel voor *verkorting* gekozen, zonder dat we daarmee willen beweren dat de eerste vocaal van pakweg *fabriek* of *colère* in alle regio’s van het Nederlandse taalgebied onderliggend lang zou zijn.

Er zijn ook heel wat dialectologische studies gewijd aan (diachrone en synchrone vormen van) vocaalverkorting. Devos & Taeldeman (1974) onderzochten het verschijnsel in een aantal West-Vlaamse dialecten, Keymeulen & Taeldeman (1985) en De Schutter (2000) bestudeerden Brabantse dialecten. Hun publicaties laten zien dat vocaalverkorting typisch is voor bepaalde (morfo)fonologische omgevingen en bijvoorbeeld kan samenhangen met de aanwezigheid van bepaalde suffixen. Om een voorbeeld te geven: het substantief *riek* heeft in het noordwesten van de provincie Antwerpen een lange vocaal (r[i:]k), terwijl het bijbehorende verkleinwoord met een korte vocaal wordt uitgesproken (r[i]kske). Verder is er nog het onderzoek van Roelandts (1961), die een collectie Boomse bijnamen bestudeerde en ontdekte dat vocaalverkorting een expressieve functie kan hebben. In deze dialectologische studies wordt echter duidelijk gefocust op woorden

van Germaanse oorsprong. Anders geformuleerd: het type woorden dat in dit artikel wordt bestudeerd, d.w.z. woorden met meer dan één volle vocaal en zonder beginaccent, kwamen in de dialectologische literatuur in verband met vocaalverkorting tot nu toe niet of nauwelijks ter sprake. Verder mag zeker niet onvermeld blijven dat in de Oost-Vlaamse dialecten de kwantiteitscorrelatie bij de vocalen is opgeheven. Historisch lange en historisch korte vocalen zijn daar – ten minste in dezelfde fonologische omgeving – even lang/kort geworden (Goossens 1968:13, Hoebeke 1974:130ff., Taeldeman 1978:39-42, Taeldeman 2000:100ff., Teirlinck 1924:3, passim).

Aan het derde type, *volledige wegval* (syncope) van de vocaal zonder dat hij door een sjwa of een andere vocaal wordt vervangen, is in de literatuur tot nu toe weinig of geen aandacht besteed. Martin (1968:177) beschrijft syncope als het eindstadium van het verdoffingsproces. Dit proces gebeurt volgens hem in twee stappen: eerst ‘ontkleurt’ de vocaal tot sjwa en vervolgens kan de verdopte vocaal worden ‘uitgestoten’. Voorbeelden zijn de familienaam *Kaptein* (kapitein), de voornaam *Trees* (Theresia) en het substantief *sla* (sala(de)). Ook Van Bree (1977:120) ziet syncope van vocalen als een verschijnsel dat volgt op verdoffing. Als voorbeeld geeft hij *p[«]lisie > plisie*⁷ (zie ook Predota 1980:136). Verder zijn er nog de resultaten van Ernestus (2000:126ff.). Haar corpusonderzoek leverde voorbeelden op als [samIn] (*samen in*), [latr«tʃ] (*later het*), [dul] (*bedoel*) en [xev«sɔ] (*gegevens*). Gesyncopeerde vormen zijn ten slotte ook te vinden in dialectbeschrijvingen en -woordenlijsten. Zo komen in het plat-Kortrijks vormen voor als *sigrette* (sigaret) en *vlize* (valies) (Debrabandere 1999:10). Teirlinck (1924:17, 46) noemt voor Zuid-Oost-Vlaanderen o.a. *greel* (gareel) en *favries* (fr. plur. favoris), en in het dialect van het West-Vlaamse Wingene treffen we bijvoorbeeld de varianten *bline* (balein) en *asransi* (assurantie) aan (Van Doorne 1939:304, 333).

1.2 Appreciatie van vocaalreductie

Verdoffing kan al lang op heel wat belangstelling van taalnormeerders rekenen. In Vlaanderen is de tendens duidelijk: reductie tot sjwa wordt consequent afgekeurd (Verachtert 1911:19, Scharpé 1912:79, Demanet 1939:75, Blancquaert 1957:75, Mussche 1962:29, Van Haver 1972:52, Scherps 1979:78, Smedts & Van Belle 1993:48). Sterker nog: hoewel de Vlaamse taalgebruikers geregeld wordt voorgehouden dat ze een voorbeeld moeten nemen aan de uitspraak die in Nederland wordt gehanteerd, wordt voor dit type van verdoffing een uitzondering gemaakt. Van Haver (1972), Scherps (1979) en Smedts & Van Belle (1993) noemen deze vorm van reductie typisch voor Nederland – overigens niet helemaal terecht, cf. 1.1 – maar toch stellen ze hun (Vlaamse) lezers niet voor om in de toekomst hun vocalen te verdoffen. Ook in Nederland gold de uitspraak met sjwa lange tijd als onbeschaafd. Een afkeurende toon vinden we zeker in oudere publicaties (zie bv. Veldkamp 1911:201-202, De Groot 1932:17, Bolkestein e.a. 1939:92-93, Van Haeringen 1957/1979: 256), maar bijvoorbeeld ook nog in Van Bakel (1976:47). Volgens

Hermkens (1969:31, 64) wordt de tendens tot verdoffing 'in veel gevallen [...] niet als onbeschaafd [...] ervaren [...], al bestaat er een duidelijke tegenstroom bij de ontwikkelden'. Een 'al te duidelijke reductie' beschouwt hij echter als een afwijking. In werken van recentere datum wordt een vrij liberaal standpunt ingenomen. Zo wordt er bijvoorbeeld gesproken van een 'kwestie van smaakvol aanvoelen' (Veldkamp e.a. 1973:169) of een 'uiterst wisselvallig proces' (Heemskerk & Zonneveld 2000:33-34).

Het tweede verschijnsel, de zgn. *vocaalverkorting*, krijgt vooral aandacht in de Vlaamse uitspraakgidsen. Niet dat er daar consequent een apart hoofdstuk aan het fenomeen wordt gewijd, maar bij de behandeling van de afzonderlijke vocalen staat vaak een lijstje (leen)woorden waarin volgens de samensteller een vocaal onterecht verkort wordt. Deze werkwijze wordt bijvoorbeeld toegepast door Demanet (1939), Blancquaert (1957), Mussche (1962), Van Maele (1972), Van Haver (1972), Scherps (1979) en Van Roey & Frateur (1981). De verkorting van [a] tot [A] in de eerste syllabe van woorden als *statuut* en *balans* stuit duidelijk op minder weerstand dan verkorting van [e], [i], [o] en [y]. In de Nederlandse taaladviesliteratuur is er minder aandacht voor het fenomeen. Hermkens (1969:31, 67) stelt dat 'vooral Zuidnederlanders' korte vocalen in onbeklemtoonde syllaben gebruiken.⁸ Volgens hem zou alleen de korte [A] in (bijvoorbeeld) *fataal* vrij algemeen verspreid zijn, ook in Nederland. Heemskerk & Zonneveld (2000:33) beschouwen 'de overgang naar een klinker uit de korte groep' als een 'eerste stap' in het reductieproces. Problemen lijken ze met die korte realisatie niet te hebben.⁹

Syncope, de meeste radicale vorm van reductie (bv. *moment* > 'ment) wordt niet of nauwelijks behandeld in de uitspraakgidsen. Linthorst & Leerkamp (1969:112-113) geven wel een lijst van gereduceerde vormen die ze her en der hebben opgevangen, bijvoorbeeld *parteklier* (particulier). Dat die sterk gereduceerde vormen niet door iedereen geapprecieerd worden, blijkt soms ook uit boze lezersbrieven. Zo noteerde een lezeres van *Onze Taal* realisaties als *Straal Planbro* (Centraal Planbureau), *in psipe* (in principe) en *onksetàbel* (onacceptabel) (Stutvoet-van Hoeven 2002:16).

1.3 De fonetisch-fonologische achtergrond

Vocaalverdoeffing kan fonetisch worden gedefinieerd als 'making the pronunciation of a vowel shorter, less loud, lower in pitch and more central in quality' (Laver 1995:157). Het is het gevolg van de natuurlijke tendens om met een minimale 'articulatory effort' toch de boodschap over te brengen (Koopmans-Van Beinum 1982:284, 293; Van Bergem 1995:2; Ernestus 2000:24-25). Concreet betekent het dat volle klinkers (een deel van) hun kleur verliezen. Het reductieproces maakt dus het contrast tussen de diverse vocalen kleiner. Vaak wordt gezegd dat ze allemaal in de richting van sjwa verschuiven, centraal gelegen in de klinkerdriehoek. Van Bergem (1995:40-44, 138-139) vraagt zich echter af of er niet eerder sprake is van contextuele assimilatie. Verder zijn er nog de duurmetingen van Nootboom (1972) waarbij o.a. de invloed van het aantal syllaben en

de plaats in het woord werd onderzocht. Enkele vaststellingen: de lengte van een onbeklemtoonde vocaal in een beginsyllabe blijkt af te nemen naarmate een woord meer syllaben telt, en een onbeklemtoonde vocaal in het midden van het woord is korter dan een onbeklemtoonde vocaal in de eerste syllabe.

In de fonologische literatuur wordt vocaalreductie in verband gebracht met heel wat verschillende factoren. Eerst een (niet-uitputtend) overzicht van een aantal observaties in verband met *verdoffing* tot sjwa (zie bv. Heeroma 1949:69, Martin 1968, Kager 1989:297ff., Booij 1995:130ff., Van Bergem 1995:91-92). Belangrijke aspecten zijn bijvoorbeeld beklemtoonbaarheid en het type syllabe (open/gesloten). *Verdoffing* komt vooral voor in onbeklemtoonde, open syllaben. De eerste syllabe van *poliep* (onbeklemtoond, open syllabe) maakt dus kans om gereduceerd te worden, de eerste syllabe van *pony* (klemtoon), *portaal* (gesloten syllabe) of *poncho* (klemtoon + gesloten syllabe) niet.¹⁰ Verder wordt in de fonologische literatuur gesproken van een 'hierarchy of increasing reducibility' (Booij 1995:134): /y, u, o/ - /i/ - /o/, / - /a, A/ - /e, I/. Vocalen als [a] en [e] zouden dus vaker gereduceerd worden dan de (hoge) vocalen [i], [y] en [u]. Of nog concreter: bij *privaat*, *butaan* en *soelaas* is de kans op *verdoffing* kleiner dan bij pakweg *banaan* en *seniel*. Ook woordfrequentie zou een rol kunnen spelen: er wordt aangenomen dat hoogfrequente woorden vaker *verdoft* worden dan laagfrequente. Ook de positie in het woord kan een rol spelen bij het al dan niet optreden van *verdoffing*. Zo maakt een (niet-beklemtoonde) vocaal die tussen twee beklemtoonde vocalen instaat (bv. de [a] in *vitamine*, de [i] in *jubileum*) erg veel kans om gereduceerd te worden tot sjwa. Als in het midden van het woord twee onbeklemtoonde syllaben elkaar opvolgen, reduceert de eerste makkelijker dan de tweede. Er is dus bijvoorbeeld meer kans op *verdoffing* bij de eerste [o] van *economie* en de eerste [i] van *feliciteer* dan bij de tweede. Verder wordt ook aangenomen dat het aantal syllaben een rol speelt: hoe meer syllaben een woord telt, hoe groter de kans dat er ergens *verdoffing* optreedt.

Ook *vocaalverkorting* wordt beschreven in de fonologische literatuur, zij het minder uitvoerig dan *verdoffing* tot sjwa. Kager (1989:293-294, 306) en Booij (1995:136) noemen vier types van verkorting: /a/ > /A/, /o/ > / /, /e/ > /I¹¹ en /i/ > /I/. Het verschijnsel komt vooral voor in beginsyllaben zonder hoofdklemtoon. Volgens Booij is een voorwaarde dat de tweede syllabe gereduceerd wordt tot sjwa. Concreet geformuleerd: het woord *politiek* kan volgens hem worden uitgesproken als [politik] en [p l«tik], maar niet als [p litik]. De alternantie [a]-[A] wordt in de literatuur als heel gewoon beschouwd. Het gebruik van de andere verkorte vocalen is volgens Kager (1989:293) echter 'slightly sub-standard'. Als er effectief zoiets bestaat als *vocaalverkorting* zou er natuurlijk wel een conflict kunnen ontstaan met een andere bekende stelling uit de fonologie, namelijk de regel dat syllaben niet kunnen eindigen op een korte vocaal¹² (zie bv. Van der Hulst 1984:102-104, Kager 1989:192, 294; Booij 1995:25-26).

Het derde verschijnsel, *syncope* van de vocaal, wordt in de fonologische literatuur nauwelijks behandeld. Opnieuw kunnen we eigenlijk alleen verwijzen naar de voorbeelden van Ernestus (2000:126ff., cf. supra).

1.4 Spontane spraak

In dit artikel wordt vocaalreductie bestudeerd in spontaan gesproken Standaardnederlands. De studie van spontane spraak brengt echter heel wat methodologische en praktische problemen met zich mee (zie bv. Rischel 1992:379; Laan 1997:44; Ernestus 2000:81ff.). De voornaamste moeilijkheid is de geringe controle over de materiaalverzameling: de onderzoeker kan nauwelijks zelf bepalen welke klanken(combinaties) en woorden proefpersonen zullen gebruiken. Een bepaald woord kan bij de ene spreker overvloedig voorkomen, terwijl een andere het geen enkele keer gebruikt. Andere factoren die niet onder controle kunnen worden gehouden, zijn bijvoorbeeld intonatie, spreeknelheid, pauzering en de emotionele toestand van de spreker. Deze problemen hebben onderzoekers er vaak van weerhouden om uitspraakvariatie te onderzoeken in spontaan taalmateriaal.¹³ Nochtans is spontane spraak ‘the most basic type of communicative use of language’ (Rischel 1992:380). Willen we echt inzicht krijgen in wat er in de levende, gesproken taal gebeurt, dan kunnen we dus eigenlijk niet om dit type spraak heen. Het onderzoek van spontane spraak is trouwens ook belangrijk vanuit taaltechnologisch perspectief (Laan 1997). De meeste text-to-speechsystemen worden ontwikkeld op basis van voorgelezen spraak. Dit hoeft op zich geen probleem te zijn: een systeem dat geschreven nieuwsberichten moet omzetten in gesproken taal mag best als voorgelezen klinken. Anders is het bijvoorbeeld gesteld met de computerstem van een dialoogsysteem. Tot grote ergernis van de gebruikers klinkt zo’n systeem nog vaak droog en mechanisch, terwijl ze spontane spraak verwachten. In het laatste geval is het dus wel aangewezen om ook trainingssessies te organiseren met corpora van spontane spraak.

2 Beschrijving van het onderzoek

In dit onderdeel wordt de opzet van het onderzoek beschreven. Er wordt uitgelegd van welke proefpersonen de onderzochte spraak afkomstig is (2.1), hoe de spraak verzameld werd (2.2) en hoe de data verder verwerkt, beoordeeld en gereduceerd zijn (2.3). Ten slotte worden een aantal hypothesen geformuleerd die aan de hand van het verzamelde materiaal getoetst zullen worden (2.4).

2.1 Proefpersonen

De proefpersonen zijn 160 leraren Nederlands. Er werd bewust gekozen voor leerkrachten Nederlands omdat heel wat mensen hen beschouwen als prototypische standaardtaalsprekers, professionele taalgebruikers die weten ‘hoe het hoort’ (zie ook Smakman & Van Bezooijen 1997,

Van de Velde & Houtermans 1999). Bovendien heeft de ervaring ons geleerd dat het (vooral) in Vlaanderen niet zo evident is om in andere beroepsgroepen – nieuwslezers uitgezonderd – op relatief korte termijn voldoende informant(en) te vinden die de standaardtaal vlot beheersen. Zowel in Nederland als in Vlaanderen namen er evenveel mannen deel als vrouwen, en evenveel ‘ouderen’ (geboren voor 1955) als ‘jongeren’ (geboren na 1960). Van de Vlaamse leerkrachten hebben er 43 een regentaatsopleiding genoten, 37 hebben een universitair diploma.¹⁴ Van de Nederlandse docenten hebben er 26 een eerstegraadsbevoegdheid, 36 een tweedegraadsbevoegdheid, 17 een derdegraadsbevoegdheid en één heeft een lesbevoegdheid voor Nederlands in de Basiseducatie.¹⁵ Bij de keuze van de proefpersonen werd ook rekening gehouden met de dialectachtergrond van de regio waar ze wonen en werken. Zowel in Vlaanderen als in Nederland werden vier regio’s onderscheiden: een centrumzone, een ‘intermediaire’ zone en twee perifere gebieden (Van Hout e.a. 1999). De Vlaamse leerkrachten zijn opgegroeid en nog steeds woonachtig in Antwerpen/Brabant, Limburg, Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen. Hun Nederlandse collega’s zijn geboren en getogen in Groningen/Drenthe (regio Noord), Utrecht/Gelderland (regio Midden), de Randstad (regio West) en Limburg (regio Zuid). Per regio werden twee of meer steden geselecteerd. Daarbij werd o.a. rekening gehouden met factoren als dialectbasis, bevolkingsdichtheid en verzorgingsfunctie (Van Hout e.a. 1999). De Antwerpenaren/Brabanders geven les in Lier of Heist-op-den-Berg, de Limburgers in Tongeren of Bilzen, de Oost-Vlamingen in Oudenaarde of Zottegem en de West-Vlamingen in Ieper of Poperinge. De leerkrachten uit Groningen/Drenthe werken op scholen in Assen, Veendam of Winschoten, die uit Midden-Nederland in Tiel, Veenendaal, Culemborg, Elst of Ede, de docenten uit de Randstad geven les in Alphen a/d Rijn of Gouda en de Limburgers in Sittard, Geleen of Roermond.

2.2 Dataverzameling

Van de 160 leerkrachten Nederlands werd in de loop van 1999 een interview afgenomen dat rekening hield met een aantal sociolinguïstische parameters. Dit interview bestond uit verschillende taken, zoals het voorlezen van woorden, het benoemen van plaatjes en de beschrijving van een route in een doolhof. De interviews werden afgesloten met een gesprek van minstens een kwartier. Doel van dit gesprek was om van elke leerkracht zoveel mogelijk spontane spraak te verzamelen. Het is de spontane spraak verzameld in dit gesprek, die als basis zal dienen voor ons onderzoek. De dataverzameling was niet specifiek gericht op de studie van vocaalreductie of op de studie van welbepaalde woorden. Bedoeling was vooral om de informant(en) zo spontaan mogelijke spraak te ontlokken. Daarom probeerden de interviewers zelf zo weinig mogelijk te zeggen. Ze namen alleen het woord als dat echt nodig was, dat wil zeggen: als de leerkracht uitgesproken was. De interviewers beschikten over een vragenlijst waaruit ze inspiratie konden putten om het gesprek gaande te houden, maar het was geenszins de bedoeling om bij elke proefpersoon de hele vragenlijst af te werken. Er werd geprobeerd om zoveel

mogelijk in te haken op de onderwerpen die de leerkrachten zelf ter sprake brachten. Onderwerpen die geregeld aan bod kwamen, waren bijvoorbeeld literatuur, theater, vakantie(plannen), (onderwijs)actualiteit en hobby's. Als interviewer fungeerden twee projectmedewerkers met een vergelijkbaar profiel. Beiden hadden een taalkundige opleiding genoten, waren ongeveer even oud en spraken tijdens de interviews Standaardnederlands. De gesprekken werden gevoerd in een rustig lokaal waar alleen de leerkracht en de interviewer aanwezig waren. De opnamen werden gemaakt met behulp van een Tascam DA-P1 draagbare dat-recorder en AKG-C420 headsets met een condensormicrofoon.

2.3 Dataverwerking

Beschrijving van de stimuli

In deze verkennende studie worden in eerste instantie drie woorden onderzocht: *manier*, *moment* en *probeer(t)*. Deze woorden hebben een vergelijkbare structuur: ze bestaan uit twee syllaben, de eerste syllabe eindigt op een vocaal en de klemtoon ligt op de tweede syllabe. In de inleiding is gebleken dat het aantal syllaben en het type syllabe (open/gesloten) een rol kan spelen bij het al dan niet voorkomen van reductie. Om die twee factoren onder controle te houden, wordt gefocust op open syllaben uit bisyllabische woorden. In totaal leverden de interviews 813 stimuli op: 236 keer *manier*, 291 keer *moment* en 286 keer *probeer* resp. *probeer(t)*. De CELEX-frequenties van deze woorden zijn vrij tot zeer hoog: 14107 (*manier*), 11452 (*moment*) en 2179 (*probeer(t)*).¹⁶ Paragraaf 3 ('Resultaten') wordt afgesloten met de reductiepercentages van een vierde woord, namelijk *docent*. Dit woord komt minder frequent voor in het corpus (81 realisaties, CELEX-frequentie 222) en behoort ook tot een officiëlere taalsfeer dan *manier*, *moment* en *probeer(t)*. De vergelijking van het drietal *manier/moment/probeer(t)* enerzijds met *docent* anderzijds kan een eerste indruk opleveren van het eventuele verband tussen woordfrequentie en de mate van vocaalreductie (hoe frequenter het woord voorkomt, hoe meer kans op reductie, cf. 1.3). Alle geluidsopnamen werden gedigitaliseerd en gedownsamled tot 16 kHz (16 bits). Vervolgens werden de stimuli uit de opname gesegmenteerd en als afzonderlijke geluidsfiles opgeslagen.

Beoordeling van de stimuli

De stimuli werden beoordeeld door drie personen. De beoordelaars werkten individueel en in hun eigen tempo. Ze kregen de stimuli in een verschillende (willekeurige) volgorde te horen. Hierbij maakten ze gebruik van een internetapplicatie, ontwikkeld door Theo Veenker (Universiteit Utrecht).¹⁷ Desgewenst konden ze een woord ook opnieuw beluisteren. De beoordelaars hadden de keuze tussen de volgende mogelijkheden:

1. lang

5. sjwa

2. lang/kort	6. sjwa/zero
3. kort	7. zero
4. kort/sjwa	8. onverstaanbaar

Er waren dus vier hoofdcategorieën (lang, kort, sjwa, zero) en drie tussencategorieën (lang/kort, kort/sjwa, sjwa/zero). Als voorbereiding op de scoring werden prototypische voorbeelden geselecteerd en beluisterd voor de vier hoofdcategorieën. Stimuli die niet precies op een van die prototypes vielen, werden in een tussencategorie gerangschikt. In een tussencategorie als ‘lang/kort’ werden dus bijvoorbeeld klanken geclassificeerd die kort waren maar de kwaliteit hadden van een lange klank, of die lang waren maar de klankkleur hadden van een korte vocaal. Dit type stimuli gewoon ‘lang’ of ‘kort’ noemen zou onrecht hebben gedaan aan de data. Omdat bij de segmentering van het materiaal al was gebleken dat woorden vaak moeilijker verstaanbaar worden als ze uit hun oorspronkelijke context worden geknipt, werd ook in de keuzemogelijkheid ‘onverstaanbaar’ voorzien. De scores werden automatisch bijgehouden en in een gegevenstabel opgeslagen, die meteen als basis kon dienen voor de statistische verwerking. Belangrijk is nog dat de beoordelaars alledrie afkomstig zijn uit de provincie Antwerpen, en dus een vergelijkbare dialectachtergrond hebben. Wellicht zou het interessant zijn om het experiment te herhalen, maar dan met beoordelaars uit verschillende regio’s van het Nederlandse taalgebied.

Datareductie

Alleen stimuli waarover de drie beoordelaars het eens waren, werden verder verwerkt. Onder ‘het met elkaar eens zijn’ wordt hier verstaan: drie identieke scores (bv. 5-5-5, 1-1-1) en scores waarbij één beoordelaar maximaal één punt afwijkt van de twee anderen (bv. 3-3-4, 5-6-6).¹⁸ Scores van het laatste type werden herleid tot de score die twee keer voorkwam, dus $3-3-4 > 3$ en $5-6-6 > 6$. De onverstaanbare en de niet-unanieme gevallen (bv. 1-2-3, 2-2-4, 3-5-5) zijn niet verwerkt.¹⁹ Na de datareductie hielden we nog 549 realisaties over.

2.4 Hypothesen

Op basis van de literatuur kunnen een aantal hypothesen worden geformuleerd. Realisaties die naar alle waarschijnlijkheid in groten getale zullen voorkomen, zijn korte vocalen en sjwavormen. De korte vocalen zullen zeker te vinden zijn in Vlaanderen, waar de taalnormeerders ze met grote regelmaat opmerk(t)en. Uit het onderzoek van Martin (1968) en Stroop (1974) bleek dat er in Nederland meer verdopte vormen voorkomen dan in Noord-België. Een andere hypothese luidt dan ook dat de Nederlandse informanten waarschijnlijk meer sjwavormen zullen produceren dan hun Vlaamse collega’s. Verder mag worden verwacht dat de woorden die het frequentst voorkomen in het Nederlands ook iets vaker gereduceerd zullen worden. Over de volledige reductie van vocalen is er nog te weinig bekend om concrete

hypotheses te kunnen formuleren. Op basis van de (niet-systematische) observaties van Ernestus (2000) kunnen we wel vermoeden dat er in spontane spraak nogal wat sterk gereduceerde vormen zullen voorkomen.

3 Resultaten

Deze paragraaf is als volgt opgebouwd. Eerst wordt nagegaan welke types van reductie voorkomen in het Standaardnederlands. Dan wordt onderzocht of Vlaanderen en Nederland hetzelfde patroon vertonen. Ten slotte wordt gekeken of bij alle onderzochte woorden even veel reductie optreedt.

Het globale beeld is duidelijk (Tabel 1): in tweederde van de gevallen kiezen de leerkrachten voor een korte vocaal. Ook de andere varianten komen voor, maar veel minder frequent dan de korte vocaal.

Score	Totaal	
	n	%
lang	8	1,5
lang/kort	46	8,4
kort	373	67,9
kort/sjwa	26	4,7
sjwa	38	6,9
sjwa/zero	10	1,8
zero	48	8,7
Totaal	549	

Tabel 1: Verdeling van de diverse reductietypes bij *manier*, *moment* en *probeert* (overzicht)

Vlaanderen en Nederland blijken echter niet hetzelfde patroon te vertonen (Pearson $\chi^2 = 199,89$, DF=6, $p < 0.01$). In beide delen van het taalgebied is de korte realisatie het populairst (Tabel 2). In Vlaanderen is het overwicht van de korte vocalen echter veel groter dan in Nederland: 86,8% versus 36,7%. Anders geformuleerd: in Vlaanderen wordt bijna systematisch voor de korte realisatie gekozen, terwijl er in Nederland veel meer variatie optreedt. In Nederland is het hele spectrum vertegenwoordigd, variërend van lang tot kort, en van sjwa tot volledig gereduceerd.

Score	Vlaanderen		Nederland	
	n	%	n	%
lang	2	0,6	6	2,9
lang/kort	30	8,8	16	7,7
kort	297	86,8	76	36,7

kort/sjwa	9	2,6	17	8,2
sjwa	0	0,0	38	18,4
sjwa/zero	0	0,0	10	4,8
zero	4	1,2	44	21,3
Totaal	342	100,0	207	100,0

Tabel 2: Verdeling van de diverse reductietypes bij *manier*, *moment* en *probeer(t)*, uitgesplitst voor Nederland en Vlaanderen

In Figuur 1 worden deze resultaten grafisch voorgesteld.

INVOEGEN FIGUUR 1

In de Bijlage zijn de resultaten uitgesplitst volgens regio.²⁰ Uiteraard hebben deze cijfers slechts een indicatieve waarde (de aantallen zijn relatief klein), maar toch leveren ze enkele interessante observaties op. Zelfs in Belgisch-Limburg, een regio waar in de dialecten toch geregeld verdoffing optreedt, werd geen enkele sjwavorm geproduceerd. De percentages voor Oost-Vlaanderen blijken enigszins te verschillen van die van de andere Vlaamse regio's.

Verhoudingsgewijs wordt wat minder vaak voor 'kort' en wat vaker voor 'lang/kort' gekozen.

Vervolgens wordt onderzocht of de mate van reductie verschilt van woord tot woord. Overheerst bij allemaal de korte realisatie, of zijn er ook woorden waar een andere variant het populairst is? De onderzochte woorden blijken inderdaad een verschillend reductiepatroon te vertonen (Pearson $\chi^2 = 247.52$, DF=12, $p < 0.01$). De uitspraak met korte vocaal haalt steeds de bovenhand, maar alleen bij *probeer(t)* gaat het om een overweldigende meerderheid. Bij *manier* en *moment* heeft de korte vorm duidelijk meer concurrentie. De resultaten zijn samengevat in Tabel 3. Bij *manier* en *probeer(t)* situeren de scores zich in één welbepaald deel van het variatiespectrum. Bij *probeer(t)* komen vrijwel alleen volle vormen voor, bij *manier* vooral 'centrale' scores, i.e. 'kort' en 'sjwa'. Anders liggen de zaken bij *moment*. Enerzijds zijn er een groot aantal korte realisaties, maar anderzijds wordt de vocaal in bijna een derde van de gevallen volledig gereduceerd.

Score	<i>manier</i>		<i>moment</i>		<i>probeer(t)</i>	
	n	%	n	%	n	%
lang	0	0,0	3	2,1	5	2,2
lang/kort	4	2,2	15	10,4	27	12,1
kort	107	58,8	78	54,2	188	84,3
kort/sjwa	23	12,6	0	0,0	3	1,4
sjwa	38	20,9	0	0,0	0	0,0
sjwa/zero	4	2,2	6	4,2	0	0,0

zero	6	3,3	42	29,2	0	0,0
Totaal	182		144		223	

Tabel 3: Verdeling van de diverse reductietypes voor elk woord afzonderlijk

Tabel 2 liet al zien dat er opmerkelijke verschillen zijn tussen Vlaanderen en Nederland. Maar hoezeer het reductiepatroon in beide delen van het taalgebied van elkaar kan verschillen, wordt pas duidelijk in Tabel 4²¹, waar de scores uitgesplitst zijn volgens *land* en *woord* (Nederland: Pearson $\chi^2 = 216.7$, DF=12, $p < 0.01$; Vlaanderen: Pearson $\chi^2 = 22.3$, DF=8, $p < 0.01$). *Manier* wordt door de Vlamingen bijna systematisch met een korte vocaal uitgesproken, terwijl de meeste Nederlanders een min of meer verdopte vorm gebruiken. Bij *moment* is het verschil nog opvallender. In Vlaanderen wordt opnieuw massaal gekozen voor de korte variant, terwijl in Nederland in bijna de helft van de gevallen een volledig gereduceerde vocaal wordt gebruikt. Bij *probeer(t)* is er echter nauwelijks een verschil tussen beide delen van het Nederlandse taalgebied: een duidelijke meerderheid spreekt dat woord uit met een korte vocaal.

	<i>manier</i>				<i>moment</i>				<i>probeer(t)</i>			
	VL		NL		VL		NL		VL		NL	
Score	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
lang	0	(0,0)	0	(0,0)	0	(0,0)	3	(3,6)	2	1,2	3	(5,5)
lang/kort	4	3,5	0	(0,0)	6	(9,8)	9	(10,8)	20	11,9	7	(12,7)
kort	102	90,3	5	(7,3)	52	(85,3)	26	(31,3)	143	85,1	45	(81,8)
kort/sjwa	6	5,3	17	(24,6)	0	(0,0)	0	(0,0)	3	1,8	0	(0,0)
sjwa	0	0,0	38	(55,1)	0	(0,0)	0	(0,0)	0	0,0	0	(0,0)
sjwa/zero	0	0,0	4	(5,8)	0	(0,0)	6	(7,2)	0	0,0	0	(0,0)
zero	1	0,9	5	(7,3)	3	(4,9)	39	(47,0)	0	0,0	0	(0,0)
Totaal	113		69		61		83		168		55	

Tabel 4: Verdeling van de diverse reductietypes voor elk woord afzonderlijk, uitgesplitst voor Vlaanderen en Nederland

In Nederland lijkt er een verband te bestaan tussen het reductiepatroon en de CELEX-frequentie. De CELEX-frequenties van deze woorden zijn (in opklimmende volgorde): 2179 (*probeer(t)*), 11452 (*moment*) en 14107 (*manier*). Het minst frequente woord van de drie (*probeer(t)*) heeft over het algemeen een korte vocaal. De woorden met de hoogste frequentie (*manier*, *moment*) worden in meer dan de helft van de gevallen verdoft of gereduceerd tot een zerovorm. In Vlaanderen lijkt er niet echt een verband te zijn met de CELEX-frequentie. Zowel bij *probeer(t)*, *moment* als *manier* is er een overweldigend overwicht aan korte vocalen.

Voor Vlaanderen lijkt de tendens dus overduidelijk: de realisatie met korte vocaal overheerst. In Nederland blijkt er een opvallend verschil te zijn tussen het reductiepatroon bij *manier* en *moment* enerzijds (hoge CELEX-frequentie) en *probeer(t)* anderzijds (lagere CELEX-frequentie). Om nog meer zicht te krijgen op invloed van de factor woordfrequentie werd bij wijze van toemaatje ook het reductiepatroon bij het woord *docent* onderzocht. Dit woord komt nog minder vaak voor in het Nederlands dan *probeer(t)* (CELEX-frequentie: 222). Bovendien behoort *docent* ook tot een wat officiëlere taalsfeer. Er waren in dit geval voor Nederland 34 bruikbare stimuli beschikbaar. Tabel 5 laat zien in hoeverre er bij dit woord reductie optreedt. De overgrote meerderheid van de informanten blijkt een lange vocaal te gebruiken. Niemand realiseert *docent* met sjwa of laat de vocaal volledig weg. In Vlaanderen werd het woord *docent* maar één keer gebruikt.²² Volledig naar verwachting werd het daar met een korte vocaal uitgesproken.

Score	NL	
	n	%
lang	28	(82,4)
lang/kort	2	(5,9)
kort	3	(8,8)
kort/sjwa	1	(2,9)
sjwa	0	(0,0)
sjwa/zero	0	(0,0)
zero	0	(0,0)
Totaal	34	100,0

Tabel 5: Verdeling van de diverse reductietypes bij *docent* in Nederland

In figuur 2 worden de gegevens uit Tabel 4 en 5 nog eens grafisch samengevat.

INVOEGEN FIGUUR 2

4 Discussie

In de eerste plaats vroegen we ons af hoe frequent de diverse types van vocaalreductie voorkomen in het Nederlandse taalgebied. De populairste realisatie bleek die te zijn met korte vocaal (type *m[ɪ]ment*). De taalnormeerders die opmerkten dat onbeklemtoonde vocalen in open syllaben in Vlaanderen frequent worden verkort, hadden het dus bij het rechte eind. Het advies om ze te vervangen door hun lange pendanten lijkt tot nu toe niet echt effect te hebben gesorteerd. Ook in Nederland komen korte vocalen voor, maar duidelijk minder frequent dan in Vlaanderen. Wie dacht dat de Nederlanders volop lange vocalen zouden gebruiken – de variant

die gepropageerd wordt in de Vlaamse uitspraakgidsen – heeft het mis. De uitspraak met lange of semi-lange vocaal komt ook in Nederland relatief weinig voor. Hiermee is duidelijk dat vocaalverkorting zeker geen marginaal verschijnsel is, maar een ruime verspreiding kent, zeker in Vlaanderen.

Vervolgens werd de invloed van de factor *land* onderzocht. Sjwavormen bleken alleen maar voor te komen in Nederland. Daarmee werd bevestigd dat Nederlanders meer verdofte vormen gebruiken dan Vlamingen (Martin 1968, Stroop 1974). Opmerkelijk is wel dat zelfs in Belgisch-Limburg, een regio waar in de dialecten volop verdoft wordt, geen sjwavormen werden aangetroffen. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat de verdofte variant in Vlaanderen duidelijk tot het niveau van het dialect behoort. De sjwavormen zijn er altijd scherp veroordeeld door taalnormeerders, en zelfs in meer populaire radio- en televisieprogramma's zijn ze zelden of nooit te horen. In een gesprek met een onbekende onderzoekster, werkzaam bij het departement Germaanse Talen van een universiteit, die bovendien heeft uitgelegd dat het gaat om een onderzoek naar de uitspraak van het Standaardnederlands, hebben de Limburgse proefpersonen waarschijnlijk nog eens extra hun best gedaan om deze duidelijk gestigmatiseerde vormen te vermijden.²³ Bij heel wat leerkrachten Nederlands leeft immers de overtuiging dat ze het gewoon aan hun status verplicht zijn om (ten minste in wat formelere situaties) Standaardnederlands te spreken. Dat er in Oost-Vlaanderen wat minder 'korte' en wat meer 'lang/korte' vocalen voorkwamen, zou eventueel ook verband kunnen houden met de dialectachtergrond van de sprekers. In Oost-Vlaanderen is de kwantiteitscorrelatie bij de vocalen immers opgeheven (cf. Goossens 1968:13, Hoebeke 1974:130ff., Taeldeman 1978:39-42, Taeldeman 2000:100ff., Teirlinck 1924:3, passim). Deze verkennende studie leverde echter te weinig stimuli per regio op om op dit punt definitieve uitspraken te kunnen doen.

Een andere factor die in deze bijdrage werd onderzocht, was de invloed van de *woordfrequentie*. In Nederland lijkt er een verband te bestaan tussen de mate van reductie en de CELEX-frequentie. Hoe hoger de frequentie, hoe vaker er gereduceerde vormen voorkomen. Bij de woorden met de hoogste frequentie (*manier*, *moment*) is er zelfs in ruim de helft van de gevallen geen volle vocaal meer te horen. In Vlaanderen lijkt de invloed van deze factor minder groot: de Vlaamse proefpersonen gebruiken bijna altijd de korte variant, ongeacht de frequentie van het woord. Vervolgonderzoek aan de hand van een ruimere set van woorden zal moeten uitwijzen of dit een algemene tendens is. Een ander probleem is eerder methodologisch van aard. Het is namelijk niet zeker of een hoge CELEX-frequentie per definitie impliceert dat het betreffende woord ook in gesproken taal frequent voorkomt. De CELEX-frequenties zijn immers gebaseerd op tellingen in een corpus van schriftelijk Nederlands (zie voetnoot 16). Bovendien laat ons eigen materiaal zien dat de woordfrequentie in Vlaanderen en Nederland in een aantal gevallen nogal van elkaar verschilt. Zo komt *probeert* veel vaker voor bij de Vlamingen en wordt *docent* alleen gebruikt door de Nederlandse informanten. Maar aangezien we op dit moment (nog) niet over frequentiegegevens beschikken die wel gebaseerd zijn op een uitgebreid recent corpus van gesproken standaardtaal, afkomstig uit Vlaanderen en Nederland, blijft CELEX

voorlopig de beste bron met betrekking tot woordfrequentie in het Nederlands.²⁴ Binnenkort zullen we onze resultaten echter kunnen verfijnen op basis van de frequentiegegevens uit het *Corpus Gesproken Nederlands*.²⁵

Een variabele die hier nog niet systematisch werd onderzocht, maar die in vervolgonderzoek zeker bestudeerd moet worden, is het al dan niet voorkomen in een (semi-)vaste *uitdrukking*. Tijdens het verwerken van het materiaal rees namelijk het vermoeden dat substantieven uit uitdrukkingen als *op een gegeven moment* en *op één of andere manier* wel eens meer kans zouden kunnen maken om gereduceerd te worden dan ‘zelfstandig’ gebruikte woorden. In PP’s als *op een gegeven moment* en *op één of andere manier* wordt het substantief door een stereotiepe bepaling begeleid, waardoor de hele uitdrukking een niet-specifieke referentie krijgt. Zulke uitdrukkingen worden wellicht meer als een fonische eenheid uitgesproken (en dus sterker gereduceerd) dan wanneer *moment* en *manier* als zelfstandige referentiële eenheden optreden. Vanuit psycholinguïstisch perspectief kunnen uitdrukkingen als *op een gegeven moment* en *op één of andere manier* beschouwd worden als geautomatiseerde vormen, een soort routines waarin het articulatorische detail vervaagd is. Als de NP daarentegen, behalve de determineerder, geen enkele bepaling bevat (bv. *op dat moment*, *op zo’n manier*), of als er wel een bepaling is, maar dan één met een specifieke betekenis (bv. *op het meest geschikte moment*),²⁶ wint het kernnomen fonetisch aan belang, juist omdat het dan een van de kerngegevens van de expressie is. Het zal duidelijk zijn dat de twee hier laatstgenoemde gevallen op één of op twee manieren van de stereotiepe uitdrukkingen kunnen verschillen: ze bevatten in elk geval geen stereotiepe bepaling en kunnen bovendien ook buiten PP’s voorkomen.

De hypothese dat substantieven uit vaste uitdrukkingen als *op een gegeven moment* vaker reductie ondergaan, wordt alvast bevestigd als we de voorbepalingen bij *moment* en *manier* nader onderzoeken.²⁷ Het Nederlandse materiaal bevat in totaal 83 uitdrukkingen met *moment* en 69 met *manier*.²⁸ Om met dit relatief beperkte materiaal toch een werkbaar instrument op te bouwen, worden de realisaties ingedeeld in twee groepen: vormen waarbij de vocaal gereduceerd is tot sjwa of minder en vormen die minimaal tussen sjwa en korte vocaal instaan (licht verdofte korte vocaal). De realisaties worden ingedeeld in de volgende categorieën:

- A = geen voorbepaling (behalve determineerder) (bv. *op dat moment*)
- B = niet-stereotiepe voorbepaling (bv. *op het meest geschikte moment*)
- C = stereotiepe voorbepaling (bv. *op een gegeven moment*)

Uit Tabel 6 blijkt inderdaad dat in uitdrukkingen met stereotiepe voorbepaling (cat. C) veel meer sterk gereduceerde vormen voorkomen dan in de twee andere categorieën. Vervolgonderzoek aan de hand van een ruimer aantal woorden en uitdrukkingen zal moeten uitwijzen in hoeverre dit een algemeen verschijnsel is. Het verschil tussen de categorie zonder voorbepaling (cat. A) en de categorie met niet-stereotiepe voorbepaling (cat. B) lijkt eerder gering (resp. 46% en 41% sterk gereduceerde vormen).

	Volle vocaal	Sjwa tot zero	Totaal
A	35	30	65
B	19	13	32
C	6	49	55

Tabel 6: Reductie bij *moment* en *manier* in uitdrukkingen zonder voorbepaling (cat. A), met niet-stereotiepe voorbepaling (cat. B) en met stereotiepe voorbepaling (cat. C) in Nederland

In de literatuur worden de vormen met sterke reductie niet of nauwelijks besproken. Dat ze tot nu toe zo weinig aandacht hebben gekregen, komt wellicht omdat ze typisch zijn voor spontane spraak. Omdat er aan het werken met spontane spraak zoveel haken en ogen vastzitten, is er nog niet zo veel onderzoek gepubliceerd over deze taalvorm en de verschijnselen die erin voorkomen. Wel kunnen we onze resultaten in verband brengen met de studie van Ernestus (2000), die in haar corpus eveneens sterke reducties aantrof. Dat taalnormeerders in hun gidsen over het algemeen geen apart hoofdstukje wijden aan zerovormen als *'ment* komt waarschijnlijk omdat ze ervan uitgaan dat iedereen wel weet dat zulke sterk gereduceerde vormen niet tot de standaardtaal behoren. Nochtans laten onze resultaten zien dat ze in het Standaardnederlands van leerkrachten niet ongewoon zijn, zeker in vaste uitdrukkingen.

Nog een andere factor die bevorderlijk zou kunnen zijn voor reductie, is de fonetische omgeving. De onbeklemtoonde vocaal uit de woorden die – althans in Nederland – sterke reductie vertonen (*moment*, *manier*), wordt voorafgegaan en gevolgd door consonanten die sterk op elkaar lijken. Bij *manier* gaat het om twee consonanten met het kenmerk [+ nasaal], bij *moment* gaat het zelfs om een en dezelfde klank, namelijk [m]. Bij *probeer(t)* en *docent* – woorden die door de Nederlandse informanten opvallend minder vaak gereduceerd worden – is de vocaal daarentegen omringd door twee consonanten die weinig of geen gelijkenis vertonen ([r] en [b] resp. [d] en [s]). Bij *probeer* en *docent* zou syncope van de onbeklemtoonde vocaal bovendien resulteren in een klankverbinding die zeer ongewoon is voor een Nederlandse anlaut (*prb-* resp. *ds-*) (zie ook Martin 1968:177-178). Of de fonetische omgeving inderdaad een belangrijke conditionerende factor is, zal nader onderzocht moeten worden.

5 Besluit

In dit artikel werd verslag uitgebracht van een onderzoek naar reductie van vocalen in de onbeklemtoonde open syllabe van enkele bisyllabische woorden. Er werden drie belangrijke types van reductie onderscheiden: de zogenaamde 'vocaalverkorting', verdoffing van een volle vocaal tot sjwa en syncope, d.w.z. het volledig wegvallen van de vocaal. De korte vocalen bleken het ruimst verspreid. In Vlaanderen werd zelfs bijna systematisch een korte klinker gebruikt. Verdoffing bleek zoals verwacht eerder een Nederlands verschijnsel te zijn. Volledig gereduceerde vormen werden voornamelijk aangetroffen in Nederland. In Vlaanderen vertoonden

alle woorden hetzelfde patroon, namelijk een groot overwicht aan korte vocalen. In Nederland bleek een hogere CELEX-frequentie samen te hangen met een sterkere reductie. Uiteraard zullen deze vaststellingen nog geverifieerd moeten worden aan de hand van meer en andere woorden.

Deze verkennende studie levert heel wat stof tot nadenken op. Het is duidelijk dat vocaalreductie ruimer moet worden gezien dan alleen maar reductie tot sjwa. Zeker in Nederland is er een waaier van variatiemogelijkheden. Intrigerend is verder dat in Nederland niet alle woorden hetzelfde reductiepatroon vertonen. Sterke reductie lijkt daar op het eerste gezicht samen te hangen met hoge CELEX-frequenties. In Vlaanderen lijkt de factor frequentie niet echt voor verschillen te zorgen. Probleem is echter dat woorden die frequent voorkomen in Nederland niet per se populair zijn in Vlaanderen en vice versa, en dat de CELEX-frequenties berekend zijn op basis van een corpus van schriftelijke taal. Om deze factor grondig te bestuderen zou idealiter gewerkt moeten worden met aparte frequentiegegevens voor Vlaanderen en Nederland, gebaseerd op een corpus van gesproken Standaardnederlands, afkomstig uit alle regio's van het Nederlandse taalgebied. Het *Corpus Gesproken Nederlands*, dat zijn voltooiing nadert, biedt hier zeker interessante mogelijkheden. In vervolgonderzoek zullen uiteraard ook woorden met drie of meer lettergrepen een plaats moeten krijgen, en zal ook nagegaan moeten worden in hoeverre de respectieve vocalen even vaak en/of sterk gereduceerd worden. Ook zal vooraf gekeken moeten worden in hoeverre de gereduceerde woorden afkomstig zijn uit semi-vaste uitdrukkingen. In elk geval is uit deze verkennende studie gebleken dat spontaan Standaardnederlands een ware schat aan reductieverschijnselen herbergt, die het zeker verdient om nader te worden bestudeerd.

Bibliografie

Baayen, R., R. Piepenbrock & L. Gulikers (1995). *The CELEX Lexical Database Consortium (CD-ROM). Linguistic Data*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 2nd release.

Bakel, J. van (1976). *Fonologie van het Nederlands - synchron en diachroon*. Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema.

Bergem, D. van (1995). *Acoustic and lexical Vowel Reduction*. Amsterdam: IFOTT. Proefschrift Universiteit van Amsterdam [= *Studies in language and language use* 16].

Blancquaert, E. (1936/1986). Noord- en Zuidnederlandsche schakeeringen in de beschaafd-Nederlandsche uitspraak. *Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1936, 597-612. Ook in: P. Gillaerts (red.) (1986). *Verscheidenheid in eenheid*. Leuven/Amersfoort: Acco, 117-129.

- Blancquaert, E. (1957).** *Praktische uitspraakleer van de Nederlandse taal*. Antwerpen: De Sikkel, 5de uitg.
- Bolkestein, G. e.a. (1939).** Rapport der commissie ter bevordering van een meerverzorgd mondeling taalgebruik. *Levende Talen*, nr.104, 84-99.
- Boogaart, P.C. Uit den (red.) (1975).** *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands*. Utrecht: Oosthoek, Scheltema & Holkema.
- Booij, G.E. (1995).** *The Phonology of Dutch*. Oxford: Clarendon Press.
- Bree, C. van (1977).** *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands. Klank- en vormleer met een beknopte grammatica van het Gotisch*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Caron, W.J.H. (1952).** De reductievocaal in het verleden. Inaugurale rede. In: W.J.H. Caron, *Klank en teken*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1972, 128-146.
- Debrabandere, F. (1999).** *Kortrijks woordenboek*. Brugge: Van de Wiele [= *Verhandelingen uitgegeven door de Leiegouw* 13].
- Demanet, F. (1939).** *Zuiver spreken. Een handboek voor onderwijzers, een leerboek voor normaal- en middelbaar onderwijs*. Lier: Van In & co.
- Devos, M. & J. Taeldeman (1974).** Vokaalverkorting in het Westvlaams. *Taal & Tongval* 26, 5-45.
- Doorne, A. Van (1939).** De Franse woorden in het dialect van Wingene. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 13, 297-360.
- Druine, N., E. Haak, N. Lagerweij, W. Wielemans & L. Dewulf (1995).** *Verwantschap en verscheidenheid. Het Secundair Onderwijs in Vlaanderen. Het Voortgezet Onderwijs in Nederland. Een vergelijking*. Den Haag: Sdu Uitgevers [= *Voorzetten van de Nederlandse Taalunie* 47].
- Ernestus, M. (2000).** *Voice Assimilation and Segment Reduction in Casual Dutch. A Corpus-Based Study of the Phonology-Phonetics Interface*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam. Utrecht: Landelijke Onderzoeksschool Taalkunde.

Geeraerts, D. (2001). Een zondagspak? Het Nederlands in Vlaanderen: gedrag, beleid, attitudes. *Ons Erfdeel* 44, 337-343.

Goossens, J. (1968). Proeve van een typologische kaart van de Zuidnederlandse vocaalsystemen. *Taal & Tongval* 20, 9-16.

Goossens, J. (1972). *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie*. Tongeren: George Michiels [= overdruk uit de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, deel 44, 1970]

Groot, A.W. de (1932). De phonologie van het Nederlands. *De Nieuwe Taalgids* 26, 10-19.

Haeringen, C.B. van (1957). Herverfransing. *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, nieuwe reeks, deel 20, nr.5. Herdr. in *Gramarie. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd*. Utrecht: H&S Publishers, 1979, 247-279.

Haeringen, C.B. van (1958). De plaats van ie, oe en uu in het Nederlandse klinkerstelsel. In: *Album Edgard Blancquaert*. Tongeren: George Michiels, 159-164.

Haver, J. Van (1972). *De uitspraak van het Nederlands. Een beknopte handleiding*. Leuven: Acco, 2de uitg.

Heemskerk, J. & W. Zonneveld (2000). *Uitspraakwoordenboek*. Utrecht: Het Spectrum.

Heeroma, K. (1949). Klemverschuiving bij samengestelde woorden. *De Nieuwe Taalgids* 42, 65-72.

Heeroma, K. (1959). De plaats van *ie*, *oe* en *uu* in het Nederlandse klinkersysteem. *De Nieuwe Taalgids* 52, 297-304.

Heeroma, K. (1960). De *ie* als plus-foneem van de reductievocaal. *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 77, 187-202.

Heikens, H. (1978). Het sociolinguïstisch opgebouwd corpus Amsterdamse spreektaal. *Taal en Tongval* 30, 36-49.

Hermkens, H.M. (1969). *Fonetiek en fonologie*. 's-Hertogenbosch: L.C.G. Malmberg, 2de dr.

Hoebeke, M. (1974). De vokalisering van /l/ in enkele Zuidoostvlaamse dialecten. Voorbeelden van non-uniqueness. *Taal & Tongval* 26, 129-152.

Hout, R. van, G. De Schutter, E. De Crom, W. Huynck, H. Kloots & H. Van de Velde (1999). De uitspraak van het Standaard-Nederlands: variatie en varianten in Vlaanderen en Nederland. In: E. Huls & B. Weltens (red.), *Artikelen van de Derde Sociolinguïstische Conferentie*. Delft: Eburon, 183-196.

Hulst, H. van der (1984). *Syllable Structure and Stress in Dutch*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications.

Jong, E.D. de (red.) (1979). *Spreektaal. Woordfrequenties in gesproken Nederlands*. Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema.

Kager, R. (1989). *A Metrical Theory of Stress and Destressing in English and Dutch*. Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht. Dordrecht: ICG Printing.

Keymeulen, L. & J. Taeldeman (1985). Tussen fonologie en morfologie: de vokaalverkorting in een Brabants dialect. *Taal & Tongval* 37, 124-164.

Koopmans-van Beinum, F.J. (1982). Akoestische en perceptieve aspecten van klinkercontrastreductie en de rol van de fonologie. *Spektator* 11, 284-294.

Laan, G. (1997). The contribution of intonation, segmental durations, and spectral features to the perception of a spontaneous and a read speaking style. *Speech Communication* 22, 43-65.

Laver, J. (1995). *Principles of Phonetics*. Cambridge: University Press, 1st ed., repr.

Linthorst, P. & G. Leerkamp (1969). *De zuivere uitspraak van het Nederlands*. Uitg. verzorgd door G. Leerkamp, G.E. Linthorst & M. Galle. Groningen: Wolters-Noordhoff, 9de dr.

Loon, J. Van (1986). *Historische fonologie van het Nederlands*. Leuven/Amersfoort: Acco.

Maele, G. Van (1972). *Handleiding bij de uitspraakleer*. M.m.v. G. Vermeersch. Lier: Van In.

Martin, W. (1968). De verdoffing van gedekte en ongedekte e in niet-hoofdtonige positie bij Romaanse leenwoorden in het Nederlands. *De Nieuwe Taalgids* 56, 162-181.

- Mertens, P. & F. Vercammen (1998).** *Fonilex Manual. Fonilex: a pronunciation database of Dutch in Flanders*, versie 1.0b, <http://bach.arts.kuleuven.ac.be/fonilex>.
- Moulton, W. (1962).** The vowels of Dutch: phonetic and distributional classes. In: *Studia Gratulatoria dedicated to Albert Willem de Groot*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 294-312 [= *Lingua* 11].
- Mussche, A. (1962).** *Handleiding voor de praktijk van het Algemeen Beschaafd. Voor normaal en middelbaar onderwijs*. Brussel: A. De Boeck.
- Nooteboom, S.G. (1972).** *Production and Perception of Vowel Duration*. Proefschrift Universiteit Utrecht. Eindhoven: Centrex [= *Philips Research Reports Supplements* 5].
- Oostendorp, M. van (2000).** *Phonological Projection. A Theory of Feature Content and Prosodic Structure*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Predota, S. (1980).** On Vowel Reduction in Dutch. In: W. Zonneveld e.a. (ed.), *Studies in Dutch Phonology*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 123-138 [= *Dutch Studies* 4].
- Reulen, J.J.M. & P.H.W. Rosmalen (1985).** *Het voortgezet onderwijs in Nederland. Ontwikkelingen, structuren en regelingen*. Tilburg: Fer Remmers.
- Rischel, J. (1992).** Formal linguistics and real speech. *Speech Communication* 11, 379-392.
- Roelandts, K. (1961).** Verkorting van lange vokaal. *Taal & Tongval* 13, 111-120.
- Roey, P. Van & L. Frateur (1981).** *Mijn woord, uw woord*. Antwerpen/Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel, 6de dr.
- Scharpé, L. (1912).** *Nederlandsche uitspraakleer*. Lier: Van In.
- Scherps, G. (1979).** *Nederlandse uitspraakleer*. Leuven: Acco. [= *Contrastive Analysis Series* 7].
- Schutter, G. De (1975).** De plaats van de « in een fonologische beschrijving van het Nederlands. *Leuvense Bijdragen* 64, 173-202.
- Schutter, G. De (2000).** Verkorting in de dialecten van het noordwesten van de provincie Antwerpen. Over de interactie tussen fonologie en morfologie. In: J. Taeldeman & M. van

Oostendorp (red.), *De fonologie van de Nederlandse dialecten en fonologische theorievorming* [= *Taal & Tongval*, themanummer 13], 70-95.

Smakman, D. & R. van Bezooijen (1997). Een verkenning van populaire ideeën over de standaardtaal in Nederland. In: R. van Bezooijen, J. Stroop & J. Taeldeman (red.), *Standaardisering in Noord en Zuid* [= *Taal & Tongval*, themanummer 10], 126-139.

Smedts, W. & W. Van Belle (1993). *Taalboek Nederlands*. Kapellen: De Nederlandsche Boekhandel, Pelckmans.

Stellinga, G. (1971). Een fossiel in aktie. Een Nederlandse wet op het voortgezet onderwijs. *Ons Erfdeel* 14, nr.3, 27-44.

Stroop, J. (1974). Iets over de uitspraak van de protonische vokaal in Romaanse leenwoorden. *De Nieuwe Taalgids* 67, 314-330.

Stutvoet-van Hoeven, E. (2002). Lezersbrief 'Slechte uitspraak'. *Onze Taal* 71, 16.

Taeldeman, J. (1978). *De vokaalstructuur van de "Oostvlaamse" dialecten*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij [= Bijdragen en Mededelingen der dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam].

Taeldeman, J. (2000). Diepe structurerende factoren onder het Oost-Vlaamse klankoppervlak. In: J. Taeldeman & M. van Oostendorp (red.), *De fonologie van de Nederlandse dialecten en fonologische theorievorming* [= *Taal & Tongval*, themanummer 13], 96-109.

Teirlinck, I. (1924). *Klank- en vormleer van het Zuid-Oostvlaandersch dialect*. Gent: W. Siffer.

Vanacker, V.F. & G. De Schutter (1967). Zuidnederlandse dialecten op de band. *Taal & Tongval* 19, 35-51.

Velde, H. Van de & M. Houtermans (1999). Vlamingen en Nederlanders over de uitspraak van nieuwslezers. In: E. Huls & B. Weltens (red.), *Artikelen van de Derde Sociolinguïstische Conferentie*. Delft: Eburon, 451-462.

Velde, H. Van de (1996). *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993)*. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.

Veldkamp, K. (1911). *De techniek van het spreken. Leer- en oefenboek ten gebruike bij het onderwijs in stemvorming, uitspraak en voordracht.* Groningen: J.B. Wolters.

Veldkamp, K. (1973). *De techniek van het spreken. Handboek voor oefening van adem, stem en uitspraak,* bewerkt door A.G. Zijderveld-Menalda. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Verachtert, E. (1911). *Theoretische en praktische uitspraakleer der Nederlandsche taal.* Brugge: J. Houdmont-Carbonez.

Wal, M. van der (1994). *Geschiedenis van het Nederlands.* In samenwerking met C. van Bree. Utrecht: Het Spectrum, 2de, bijgew. dr.

Bijlage

Score	Antw./Brab.		O.-Vlaand.		W.-Vlaand.		Belg.-Limb.	
	n	%	n	%	n	%	n	%
lang	0	0,0	1	(1,5)	1	(1,0)	0	(0,0)
lang/kort	3	3,0	15	(22,1)	7	(7,3)	5	(6,5)
kort	96	95,1	50	(73,5)	84	(87,5)	67	(87,0)
kort/sjwa	0	0,0	0	(0,0)	4	(4,2)	5	(6,5)
sjwa	0	0,0	0	(0,0)	0	(0,0)	0	(0,0)
sjwa/zero	0	0,0	0	(0,0)	0	(0,0)	0	(0,0)
zero	2	2,0	2	(2,9)	0	(0,0)	0	(0,0)
Totaal	101	(100,0)	68	(100,0)	96	(100,0)	77	(100,0)

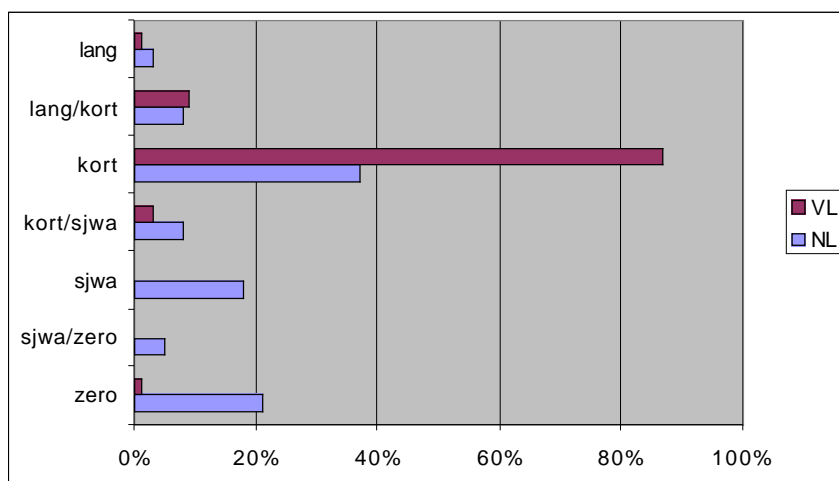
Tabel 7: Verdeling van de diverse reductietypes in Vlaanderen bij *manier*, *moment*, en *probeer*, uitgesplitst volgens regio

Score	Randstad		Utrecht/Geld		Gron/Dren		Ned.-Limb.	
	n	%	n	%	n	%	n	%
lang	2	(3,4)	2	(4,3)	0	(0,0)	2	(3,8)
lang/kort	6	(10,2)	5	(10,6)	2	(4,2)	3	(5,7)
kort	25	(42,4)	14	(29,8)	20	(41,7)	17	(32,1)
kort/sjwa	2	(3,4)	8	(17,0)	2	(4,2)	5	(9,4)
sjwa	10	(17,0)	8	(17,0)	9	(18,8)	11	(20,8)
sjwa/zero	3	(5,1)	2	(4,3)	1	(2,1)	4	(7,6)
zero	11	(18,6)	8	(17,0)	14	(29,2)	11	(20,8)

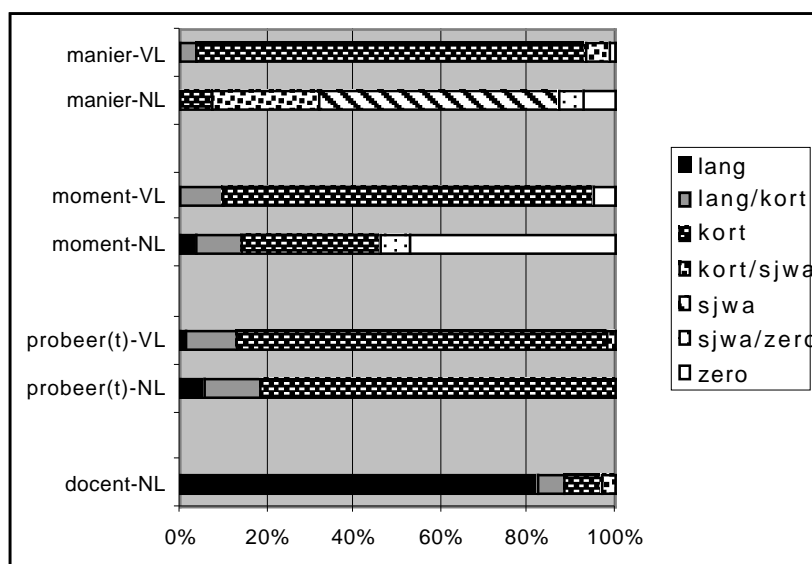
Totaal	59 (100,0)	47 (100,0)	48 (100,0)	53 (100,0)
--------	------------	------------	------------	------------

Tabel 8: Verdeling van de diverse reductietypes in Nederland bij *manier*, *moment* en *probeer*, uitgesplitst volgens regio

FIGUREN

Figuur 1: Verdeling van de diverse reductietypes in Vlaanderen en Nederland

Figuur 2: Verdeling van de diverse reductietypes voor elk woord afzonderlijk, uitgesplitst voor Vlaanderen en Nederland

* De auteurs zijn verbonden aan het Centrum voor Nederlandse Taal en Spraak van de Universiteit Antwerpen (UIA), Departement Germaanse Taal- en Letterkunde, Universiteitsplein 1, B-2610 Wilrijk (België). E-mail: hkloots@uia.ua.ac.be, gdeschutter@kantl.be, gillis@uia.ua.ac.be, swerts@uia.ua.ac.be. Hanne Kloots en Marc Swerts zijn resp. Aspirant en Postdoctoraal Onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen.

¹ Dit onderzoek is gebaseerd op geluidsmateriaal dat werd verzameld in het kader van het VNC-project *Variatie in de uitspraak van het Standaardnederlands*, een samenwerkingsproject tussen de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Universitaire Instelling Antwerpen (FWO G-2205.98).

² Teneinde terminologische verwarring te voorkomen: in de literatuur is *vocaalreductie* vaak synoniem met *vocaalverdoeffing*. In dit artikel wordt *vocaalreductie* gebruikt als overkoepelende term voor drie verschillende verschijnselen: verdoeffing, verkorting en syncope van vocalen.

³ Uit dialectmonografieën blijkt inderdaad dat verdoeffing ook in de provincies Oost- en West-Vlaanderen niet ongewoon is/was. Zo legt Debrabandere (1999:9-10) uit hoe de verdoefte varianten typisch zijn voor de ‘platte’ variant van het Kortrijks. De woordenlijst van Van Doorne (1939) bevat voorbeelden voor het dialect van het West-Vlaamse Wingene. Teirlinck (1924) geeft heel wat verdoefte vormen voor Zuid-Oost-Vlaanderen, Verder verwijst Stroop (1974:328) naar een persoonlijke mededeling van Johan Taeldeman. In een aantal Oost-Vlaamse plaatsen gebruikten volgens Taeldeman alleen oudere boeren en arbeiders nog doffe vormen.

⁴ We nemen hier de spelling over van Heeroma (1960:189).

⁵ Er is dan ook een hele rist benamingen in omloop (geweest) naast *lang* en *kort*, bijvoorbeeld *gespannen (tense)* vs. *ongespannen (lax)*, *zwakgesneden* vs. *scherpgesneden*, *helder* vs. *dof*, *ongedekt* vs. *gedekt*. Voor een beknopt historisch overzicht, zie Van Oostendorp (2000:64 ff.).

⁶ Dit bleek bij de presentatie van deze resultaten op de Lente-Taaldag van de Belgische Kring voor Linguïstiek (Gent, 25 mei 2002) en op de Vierde Sociolinguïstische Conferentie, georganiseerd door de Anéla (Lunteren, 25 maart 2003). De auteurs danken de aanwezigen hartelijk voor hun commentaren en suggesties.

⁷ We nemen hier de spelling over van Van Bree (1977:120).

⁸ Met dank aan P.C. Uit den Boogaart (TU Eindhoven) die ons deze referentie bezorgde. Hermkens (1969) heeft overigens de uitspraakleer van E. Blancquaert geraadpleegd. Misschien besteedt hij daarom – en in tegenstelling tot de makers van de meeste andere Nederlandse uitspraakhandboeken – geregeld aandacht aan uitspraakverschillen tussen Noord en Zuid.

⁹ Eén van de reviewers merkte nog op dat aandacht voor vocaalverkorting bij bv. de nationale omroep kan leiden tot hypercorrect (te) lange klinkers (bv. *Paalestijns*, *eekoonomisch*).

¹⁰ In sommige gesloten syllaben kan wel verdoeffing optreden, bijvoorbeeld in *persoon*, *anekdote* en *identiek* (zie bv. Booij 1995:132-133, Kager 1989:281-282).

¹¹ In de (Nederlands-)Nederlandse fonologische literatuur wordt meestal aangenomen dat de /e/ van *telefoon* en *repetitie* verkort wordt tot /ɪ/ (Heeroma 1960:189, Predota 1980:134, Kager 1989:293-294, 306; Booij 1995:136). In Vlaamse beschrijvingen van het fenomeen (zie bv. Blancquaert 1936/1986), in FONILEX, de databank voor de uitspraak van het Nederlands in Vlaanderen (Mertens & Vercammen 1998) en in recente fonemische transcripties uit het *Corpus Gesproken Nederlands* wordt de verkorte /e/ echter als /ɛ/ getranscribeerd. Wellicht gaat het hier eerder om een verschillende notatie dan om een wezenlijk verschil in uitspraak. Uit de dialectologische literatuur is immers bekend dat dezelfde klank soms door de één als [ɛ] en door de ander als [ɪ] getranscribeerd wordt (Goossens 1972:66-67).

¹² De oplossing die in de literatuur gesuggereerd wordt, bestaat erin om de consonant die volgt op de verkorte vocaal ambisyllabisch te interpreteren. Op die manier is de vocaal kort, maar vormt toch niet het einde van de syllabe.

¹³ Wie wel systematisch onderzoek heeft verricht naar uitspraakvariatie in spontane spraak, is bijvoorbeeld Van de Velde (1996). Verder verwijzen Vanacker & De Schutter (1967) naar een aantal fonologisch geïnspireerde Gentse

licentiaatsverhandelingen, gebaseerd op spontane spraak uit de archieven van het toenmalige Seminarie voor Vlaamse Dialektologie.

¹⁴ *Regenten* geven les in de lagere klassen van het secundair onderwijs en in het beroepsonderwijs. Academisch gevormde leraren (*licentiaten*) geven les in de hoogste klassen van het secundair onderwijs.

¹⁵ Oorspronkelijk werden in het Nederlands voortgezet onderwijs drie niveaus ('graden') onderscheiden (Druine e.a. 1995:123, Reulen & Rosmalen 1985:154, Stellinga 1971:30): (1) het lager beroepsonderwijs en het mavo (*middelbaar algemeen vormend onderwijs*), (2) de onderbouw van het havo (*hooger algemeen vormend onderwijs*) en het eerste leerjaar van het vwo (*voorbereidend wetenschappelijk onderwijs*) en (3) de bovenbouw van het havo en leerjaar 2 tot en met 6 van het vwo. Om in deze schooltypes les te mogen geven was resp. een *derde-*, *tweede-* of *eerstegraadsbevoegdheid* nodig. Later werden nog maar twee niveaus onderscheiden: vbo/mavo (intussen samengesmolten tot *voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs*, oftewel vmbo) en havo/vwo. Met een tweedegraadsbevoegdheid kan een leerkracht lesgeven in de eerste drie jaren van havo/vwo en in alle klassen van vbo/mavo. Met een eerstegraadsbevoegdheid kan een leraar ook terecht in de bovenbouw van havo/vwo. Tweedegraadsopleidingen worden georganiseerd door hogescholen, eerstegraadsopleidingen kunnen zowel aan een hogeschool als aan een universiteit worden gevolgd.

¹⁶ De frequentieaanduidingen in CELEX zijn gebaseerd op een INL-corpus van ruim 42 miljoen woorden, bestaande uit 930 volledige fictie- en non-fictieboeken (ca. 30% fictie, 70% non-fictie), gepubliceerd tussen 1970 en 1988 (Baayen e.a. 1995).

¹⁷ De internetapplicatie waarmee de stimuli werden beoordeeld, heet *wwstim*. Informatie over deze toepassing is te vinden via <http://www.let.uu.nl/users/~Theo.Veenker/personal/projects/wwstim/doc/nl>.

¹⁸ De kappascores waren 0.32, 0.33 en 0.42 (kappascores geven de mate van overeenkomst tussen de beoordelaars aan). Bij een labelingsopdracht met acht opties (cf. 2.3) wijst dit op een vrij aardige overeenstemming. De scores van de drie beoordelaars waren volledig identiek in 276 (33,9%) van de gevallen, unaniem onverstaanbare scores niet meegerekend. Bij 273 items (33,6%) week maximaal één beoordelaar precies één punt af van de twee andere luisteraars (bv. score 1-1-2, 3-4-4). In 172 gevallen (21,2%) was de afwijking groter dan één punt (bv. score 1-2-3, 2-4-4). Zo'n 92 stimuli (11,3%) waren voor één of meer beoordelaars onverstaanbaar.

¹⁹ Eén van de reviewers was nieuwsgierig naar de mate van overeenstemming tussen de *rangschikking* van de gegevens bij de respectieve beoordelaars. Ook hier blijkt de eensgezindheid vrij groot te zijn: Kendall's tau levert de waarden 0.63, 0.64 en 0.71 op. In het vervolg van dit artikel laten we de rangordening van en de onderlinge afstand tussen de stimuli echter buiten beschouwing en concentreren ons op de stimuli die een (semi-)identieke score kregen.

²⁰ De variabelen *leeftijd* en *seks* leverden nauwelijks significante verschillen op. Het enige verschil dat significant was op .01-niveau, was dat tussen mannen en vrouwen in Vlaanderen (Pearson $\chi^2 = 18.473$, DF = 4, $p < 0.01$). De vrouwen produceerden wat meer tussenvormen van het type lang/kort, de mannen gebruikten wat vaker de klassieke korte variant. De variabelen *leeftijd* en *seks* worden verder buiten beschouwing gelaten.

²¹ Percentages zijn eigenlijk pas zinvol als de onderzoeker over minstens 100 observaties beschikt. Daarom worden in dit artikel de percentages tussen haakjes weergegeven als voor een kolom geldt dat $n < 100$.

²² In Vlaanderen verwijst de benaming *docent* naar iemand die lesgeeft aan een hogeschool of universiteit. In Nederland wordt ook in de context van het voortgezet (VL: secundair) onderwijs van *docenten* gesproken. Dat verklaart waarom de Nederlandse leraren het woord wel gebruikten, maar hun Vlaamse collega's niet. Die ene Vlaamse leerkracht die wel een keer *docent* gebruikte, deed dat overigens bij de beschrijving van een *Nederlandse* vervolgstudie.

²³ Verzwijgen dat het ging om een onderzoek naar de uitspraak van het Standaardnederlands was onmogelijk. Om praktische redenen werden de informanten gecontacteerd via hun scholen. Alle leerkrachten Nederlands van een school kregen tegelijkertijd een beschrijving van het project en een uitnodiging tot deelname in hun postvakje. Het was dus vanaf het begin duidelijk dat ze in hun hoedanigheid van leraar Nederlands werden gecontacteerd, en niet in

hun functie van leraar tout court. Bovendien hebben de interviewers herhaaldelijk ervaren dat proefpersonen over het algemeen slechts met één type van taalonderzoek vertrouwd zijn, namelijk dialectonderzoek. Als de interviewers niet expliciet hadden gezegd dat het de bedoeling was om Standaardnederlands te verzamelen, dan had het project in veel gevallen een bonte verzameling dialectfragmenten opgeleverd, eenvoudig omdat heel wat informanten ervan uitgaan dat taalvariatieonderzoek in de eerste plaats op dialecten gericht is.

²⁴ Dat de woordfrequentie in gesproken en geschreven taalgebruik wel degelijk kan verschillen, werd ook opgemerkt door Uit den Boogaart (1975:25). Het enige ons bekende inventaris van spreektaalfrequenties is te vinden in De Jong (1979), een uitgave van de Spreektaalcommissie van de interuniversitaire Werkgroep Frequentie-onderzoek van het Nederlands, opgericht in 1968. Het gesproken materiaal van De Jong (1979) is echter niet helemaal vergelijkbaar met het onze. Basis voor dit onderzoek vormden formele en informele gesprekken met geboren en getogen Amsterdammers, geregistreerd in 1975 en 1976. Een beschrijving van dit Amsterdamse spreektaalcorpus, dat in totaal uit 120 000 woorden bestond, is ook te vinden in Heikens (1978).

²⁵ Het *Corpus Gesproken Nederlands* is een samenwerkingsproject van verschillende Vlaamse en Nederlandse universiteiten. Doel is om een verzameling aan te leggen van circa 10 miljoen woorden gesproken Standaardnederlands. Tweederde van de spraak zal afkomstig zijn uit Nederland, eenderde uit Vlaanderen. Informatie over dit project is te vinden via <http://lands.let.kun.nl/cgn/home.htm>.

²⁶ Vanwege het geringe aantal gevallen wordt met het laatste verschil helemaal geen rekening gehouden. Het beschikbare materiaal levert overigens geen indicatie op dat er een belangrijk verschil in realisatie bestaat tussen de gevallen met + en – PP-status.

²⁷ Het effect van al dan niet stereotiepe nabepalingen wordt in dit verkennende onderzoekje buiten beschouwing gelaten. Het aantal uitdrukkingen met een nabepaling was in ons corpus namelijk erg laag: slechts een 20-tal realisaties.

²⁸ Het Vlaamse materiaal bevat weinig of geen sterk gereduceerde vormen (sjwa, zero). Daarom wordt de hypothese hier alleen getoetst aan de hand van het Nederlandse materiaal.